

**PODRAVSKO NARODNO
LIKOVNO
STVARALAŠTVO
(2)**

Josip TURKOVIĆ

Kao nastavak onoga što sam objavio u prvom broju »Podravske zbornika« ovaj rad je samo dio mojeg zapažanja i saznanja o likovnoj kulturi i stvaralaštvu Podravaca. Više je riječ o onome što se zbivalo, nego o onome što se danas zbiva na prostoru srednje Podravine. Mislim da je to nužno s obzirom na zaborav, rasap i propast ovog materijala što nosi obilježje likovnih vrijednosti. Kako je gotovo cjelokupna produkcija ovog materijala vezana uz čovjekovu svakodnevnicu, i obična je, ne možemo likovne pojave promatrati strogo odvojeno. Sve je povezano i uvjetovano jedno drugim. U prošlom broju je bilo riječi o građevinarstvu starih podravaca, ponutrici hiža, rezbarstvu na preslicama, bojenju i na činu proizvodnje boje i o slikarstvu na staklu (Hinterglasmalerei), a ovdje će biti riječ o dječjim igračkama, elementima nošnje, lončarstvu i Ivanjskim krijesovima.

U svih naroda i rasa dječje igre i igračke gotovo su slične ili identične. Bila spontana ili organizirana, igra je odgojno obrazovna aktivnost koja rezultira produkcijom igračke kao pomoćnog sredstva ili pak predmeta igre. Oblik i izvedba rasplivala je maštu odraslih i djece u jednakoj mjeri i beskrajni je lanac igračaka, a postoje mnoge igre i igračke za čiji opis je potreban daleko veći prostor. Ipak sjetit ćemo se igara naših djedova, očeva pa i onih iz našeg djetinjstva. Tada su dječje igračke bili predmeti i alati izrađeni u malome. Npr. dječjaci su se igrali malim saonicama, jarmom, malim kosama i srpovima, kolčecima konjičem i sl., dok su za djevojčice bile prikladne male struganke, korica, stolek,

mala trlica, klopčenica i snovača, mali kolovrat stopa i stolčeci. Bepka je često bila napravljena od dva unakrst svezana drveta na čijem je vrhu montirana gruda od krpice koja je predstavljala glavu. Na sve to krojila se od prnčecov odjeća koja se mijenjala prema prigodi. Ostali dio igre uglavnom je beskrajna dječja mašta i tako su onda ovakve bepke znale spavati, jesti, bile su tužne ili vesele, plesale su i pjevale, a ako nisu bile dobre »dobile« su i batina. Djevojčice su kroz igru oponašale odrasle osobe i obavljale aktivnost koja ih čeka kad odrastu. Dječjaci najčešće jašu dobre konje, a za to im je potreban samo najobičniji prot vezan vrpcom. Ovi konji su poslušni ili divlji, trče po livadama, ulicama i dvorištima, grebu kopitom, ržu, riču se i dobivaju šibom batine. Jahači opet oponašaju starije. Osim standardnih igara kao što su lovač i skrivač, dječje se dijele prema prigodama i mjestu događaja. U svakodnevnim igrama dječjaci su se takmičili u dužini tjerana zvrka bičem i to se smatralo velikom vještinom. Zvrk je često bio šareno obojen i različite veličine što je opet ovisilo o maštovitosti pojedinaca, što je bio znak prestiža. Za ratne igre trebalo je napraviti luk i strijelu ili koplje, mačeve štitove i drvene puške od komada daske.

Odrasli ukućani su djeci izrađivali krančece ili kranjce. To su ljudske figurice obično šareno obojene i rukama pričvršćene na razapetu strunu između dvije poluge. Pritiskom na ove poluge zateže se struna i krančec se vrti ili vježba. Lijepa je igračka pilač. U drvetu se izreže stojeća ljudska figura koja u ispruženim rukama drži pilu koja visi. Produžetak pile je od

deblje žice na čijem kraju se nalazi uteg, uzimao se obično krumpir. Figura se postavi na rub stola svojim težištem, a to su stopala nogu i zanjše. Dobiva se dojam čovječuljaka što pili stol. Bilo je tu i plesača i ftičica koje mašu krilima. To su na motku nasadena kolica s dva kotačića koja preko poluge pokreću krila drvene ptice ili pak okreću ploču na kojoj su montirane figurice koje se okreću i stvaraju dojam plesača. Ovakve igračke obojene su anilinskim bojama, donosidjaci i unucima. Nije riječ dakle slučaj da su ovdajšnji ljudi i sami izrađivali igračke po uzoru na ove. Sjećam li su ih prošćenjari svojoj se jednog čovjeka koji je od kuće do kuće pokazivao djeci odraslima kutiju u kojoj je mnoštvo ljudskih figurica, obojenih i među sobom povezanih različitim transmisijama, obavljalo svoje svakodnevne poslove. Tu su bilikovači, šusteri i njihovi šegrti, orači, plesaći-brusaci itd. Ako se rukom okretala poluga brže, svi su življe radili. Sjećam se, vlasnik ove kutije starijim je osobama uz specijalni honorar dao proviriti kroz neku rupicu na zadnjem dijelu kutije. Što se je moglo vidjeti, ni danas ne znam.

Zujača daščica ili frnduljka je komad tanke daščice obješen na konac ili špagu. Zavrti li se ovakva daščica u krug velikom brzinom zračna struja će je vrtjeti oko svoje osi i pri tome će frndati, zujati. Okrećeš li brže daščicu frndanje je jače. U Podravskim Sesvetama su dječjaci obično u predvečerje zajedno daščicom plašili zle duhove i pri tome se dobro bavljali.

I hruštavi su u proljeće mogli biti solidna igračka. Ulovljeni hrušt je bio jed-

nostavno svojim jednim rožnatim krilcem pribijen na vrh štapića. Nastojeći se osloboditi on je brzo letio u krug i svojim zujanjem zabavljao dječake. Takva igračka se zvala ruščaj igračka ili u Đelekovcu brenčalka. Ipak najdraža zabava za djecu u proljeće bilo je izrađivanje različitih zviždaljki od mlade vrbove kore. Pastiri u proljeće takvu koru lako skidaju s odrezane grančice, bilo kao spiralu ili kao cjevčicu. Tako su nastajale u Pitomači i Kozarevcu fučkalice, fučkaljke i trumbete, u Đurđevcu fučkalke, prckete i zviždalke, u Koprivnici fučalka i fučka i u Ludbregu prc i fučka. Na cijelom ovom području od oguljene kore u spiralnom obliku rađen je rog koji su u Pitomači nazivali još i trumbeta.

Karakteristične su dječje kolektivne igre u predvečerjima na paši ili kojim drugim zgodama na pr. u nedjeljnim popodnevim. Obično na seoskim travnjacima, ulici ili raskršću, križanju u igrama koriste rekvizite koje sami naprave. To su ponajviše štapovi i šikače, šikalice. Djeca u Virju, Semovcima, Đurđevcu, Novigradu i koprivničkoj okolici često se igraju otimanja zemlje, semeraja, prčke, šuta, ogorelke, neka puca i mnoštvo drugih igara, koje od mjesta do mjesta variraju u pravilima i nazivu. Također su bile omiljene i one igre za koje nije bilo potrebno nikakvih rekvizita na pr. brusim-brusim škarice, dva kotača v Ameriko, a naročito je ovaj puta zanimljiva igra zavrtači ili hipa, a negdje ovu igru nazivaju i, likari. Jedno dijete zavrta sve po redu, a ovi zauzimaju različite položaje i tu ostaju nepomični sve dotle dok zavrtač ne odabere onoga ko-

Vjetrokaz »Soldat« iz Miholjanca

ji je zauzeo najljepšu pozu, a tada ovaj postaje zavrtač. Naravno da ovdje dolazi do veselih momenata što ovisi o kreativnosti igrača kod zauzimanja poze. Nema sumnje da je ova igra utjecaj gradske kulture na selo.

Posebno mjesto dajem pastirskoj igri backanje za koju treba izraditi 32 backa. Pastiri su to radili iz trošlika ili popove mode. Po vrijednosti sunce je vrijedilo 100 poena, mjesec 80, repača 60, četiri zvijezde po 40 poena, drapača 15, rasoje ili rasove 10, ded 7, baba 5, lopata 5. Osim ovoga bila su tu i četiri stupčeca, kako ih neki zovu, dok ih drugdje opet zovu jednostavno pravak, drugak tretjak i četrtak, a vrijednosti mi je bila 30, 16, 12 i 8. Ova uglavnom pastirska igra bila je popularna u Bereku, pašnjaku pokraj Đurđevca kojemu su gravitirala sela Brezovice, Grkine, Novo Virje Severovci, a igra je razvijena u Podravskim Svetama, Ferdinandovcu i njihovoj okolici. Najčešće se igralo u dvoje na prostoru lijepo tkanom gunju, predhodno se dogovorivši čiji je par a čiji nepar. Jedan je od njih bacio backe u zrak i tada preokrenuo ruku tako da dlan gleda prema dolje. Pri padu backi su se zaustavili na ruci dok su neki pali na gunj. Od onih koji su ostali na ruci birao je najvredniju figuricu u svoj talon onaj čiji je broj ostao na ruci, dakle par ili nepar. Ovaj koji baca ponavljao je tako dugo dok se nije spekel t. j. dok mu ni jedan bacek nije ostao na ruci. Tada je bacanje preuzeo suigrač. I to se tako ponavljalo sve dotle dok je bilo backov. Onaj suigrač koji u skupljnom talonu ima više bodova pobjednik je i kažnjava svoga suigrača tako da ga backom koji se zove drapač

draplje po dlanu. Ovaj se mogao iskupiti na taj način da je pobjedniku učinio kakvu uslugu, na pr. vraćao mu je ili čuvao krave. Backi su vrlo originalna likovna izrađevina. O rezbarskoj vještini pojedinih pastira ovisila je kvaliteta, međutim neke figurice (djed, baba, sunce, mjesec, rasoje, lopata...) već idu u red pučke plastike. Ako nije bilo drvenih onda su bili dobri backi od običnog šljunka, ali to nije bilo ono pra-

vo i tada su vrijedila druga pravila. Ova se igra nažalost nije zadržala kod naše djece, a i pastira više nema.

Jednom drugom zgodom opisat ću i ostale dječje igre koje se izvode s igračkama napravljenim za tu svrhu i koje nose osim funkcije i likovnu vrijednost.

Došiel mi je onaj večer da ja na se čuho mečem, mene pita sa družina kam ti ideš naš Jožina.

(Virovska narodna pjesma)

Dječja igračka »Regec« — snimljena u Virju 1975. godine

Čuha, čova, čoja, kako li je sve naš narod ne zove i o njoj u svojim pjesmama pjeva, još jedan je davno napušteni odjevni predmet. To je dugačka kabanica s velikim ovratnikom i kapuljačom načinjena od debele vunene tkanine, koja zadržava obilje tjelesne temperature i ne propušta kišu. Ukrašavale su je djevojke i žene crvenim vrpcama po rubovima, a često i na ovratnicima, kao npr. u Novigradu Podravskom, gdje je čuha bila vrlo cijenjena i paradna odjeća, koju nije mogao tek tako nositi. Narod je zato spominje s nekim čudnim poštovanjem. K nama je, kažu neki (Se-

svete), došla iz planinskih predjela, iz dinarskih krajeva, ali isto tako narod priča da su čuho kupovali na sajmovima u južnoj Ugarskoj. Takove priče se čuju u Hampovici, Virju, Kalinovcu i Đurđevcu. Bilo kako bilo rustikalna ljepota i jednostavnost ovog odjavnog predmeta zaslužuje pažnju.

Izvorna nošnja podravskog puka davno je nestala, a sačuvala se u izvornom obliku najduže u Koprivničkom Ivancu i zato je u koreografiji uzimaju kao vizuelni dekor uz podravska kola (na pr. Molvarski svati u izvedbi zagrebačkog ansambla »Lado« u koreogra-

Lončarski proizvodi ponuđeni na prodaju u Virju između dva rata

fiji dr Ive Ivančana). Po našim selima se može naći nešto odjevnih predmeta ili bolje reći fragmenata nekadašnje narodne nošnje, a ostalo tkanje i vezenje je često utjecaj drugih kulturnih sfera i novog načina življenja. Sjećam se da sam kao dijete često vidio japico Jadanovoga koji je hodao u bijelim gaćama, kazali su v pet pol. To je najvjerovatnije jedan od posljednjih Podravaca koji je nosio izvornu podravsku nošnju, koja je po materijalu, izvedbi i stilu bila slična nošnji ostalih podravskih mjesta. Bijela robača, bijele gaće, crni lajbec i škrilak, a naprijed farbani šulec, frtun. Na nogama su nosili čizme kordovanske ili kožnene opanke. Žene su oblačile bijele košulje, bijele suknje i tamni frtun ili fortun, a na glavi poculicu i na nogama opanke. Ženska nošnja je ovisila o starosnoj dobi žene, a varirala je od mjesta do mjesta.

U novije doba seoskom je stanovništvu bilo dostupno kupovno platno i ono uzima sve važniju ulogu u odijevanju. Tako je nastala pseudonarodna nošnja krojena od kupovnog materijala, koja se i danas, vidi u Kalinovcu, Đurđevcu i Virju, kao i u Repašu, Molvama, Semovcu i Hampovici. Varijacije unutar ove narodne nošnje nastajale su uglavnom pod utjecajem gradske mode i modernosti pojedinih tekstilnih dezena.

U Mičetincu se nekada izrađivala vrlo originalna obuća t. zv. vezuvaki. To su od lika pleteni opanci s velikim likom vezani oko lista noge da ne padnu. Stari ljudi su to znali raditi sami za vlastitu uporabu i nosili su ih pri svakodnevnom poslovanju (dr M. Gavazzi). Sličnog načina pletenja obuće nigdje u Podravini nema, osim što sam u Kalinovcu

Primjer narodne nošnje iz virovske Podravine

Primjer narodne nošnje iz virovske Podravine

čuo od Đure Paviše da su tamošnje kožne opanke špončaše, koji su se oko listova vezali kožnatim žnjirancima špicima, nazivali još i ličnjaki. To bi mogla biti veza između vezuvaka od lika.

Lončarstvo u našim krajevima je stari zanat, koji je donešen iz pradomovine,

a keramika nije svojina samo Slavena već je ona i kod drugih naroda dosizala visoke stupnjeve razvoja. Zato ne možemo kazati da je u nas lončarstvo nešto specifično, ali u svakom slučaju način života i svakodnevnne potrebe davali su prvenstveno nekim oblicima, koji se u drugim kra-

jevima nisu toliko upotrebljavali. Na pr. čupovi, čupice, kante, maslenjaki, koršovi, tiganje i slično. Ovu robu su u velikim količinama na »menu« u naše krajeve donosili jerovečki lončari iz Hrvatskog Zagorja, koje i danas u jesenskim danima vidimo kako kreću pretrpanim kolima prema podravskoj ravnici. Razumljivo je da je u nas kućni lončarski obrt uvijek bio zbog osnovne ratarske privrede potisnut u drugi plan, da bi u najnovije doba pojavom tvorničkog i emajliranog posuđa skoro potpuno iščeznuo. Rijetki su naši lončari, ali valja spomenuti Bertu i Pavlička u Miholjancu, Knezića u Kalinovcu i još živućeg Blaža Dolenčića u Đurđevcu. U tim i ostalim radionicama nastajali su prekrasni oblici: kantice, lonci, čupe, maslenjaki, zdele, tanjeri, ranjice, protvani, vajglini, konglufi, cedilnice, cvetnaki, lakomice, vreljače, bušilice, a čak i kotli za pečenje rakije.

O tehnologiji lončarskog materijala i proizvodnji već je bilo na mnogim mjestima govora, ali se nadam da će biti drugom prilikom više mjesta i za takav opis podravskog lončarstva.

Ovdje ću spomenuti zanimljiv primjerak, a to je meljnjak. To je veliki zemljani lonac u kojem je stajala melja. Mladenka je ovu zemljanu posudu donosila u miraz i kuća koja je imala više meljnjaka bila je gizdavija. Posuda je bila ukrašena jednostavnim vrpčastim ukrasom, a imala je i dvije ručke sa strane. Jedan prekrasan primjerak sam vidio kod skupljača narodnih učitelja Željka Kovačića u Podr. Sesvetama, a ima ih nekoliko i Muzej grada Koprivnice, što go-

vori o rasprostranjenosti ovakvih lonaca po cijeloj Podravini. U spomenutom Muzeju čuva se i prekrasan koršov ukrašen ornamentom, reljefom i pismenima iz 1786. od koprivničkog lončara Josephus Daniel-a. Ove posude je imala svaka kuća, zadruga ili gazdinstvo i u njima se za svečanih zgoda posluživalo vino. U Đurđevcu i Novom Virju vidio sam pokrivačo (pokljuka). To je lijevkasti zemljani poklopac ispod kojega se pekao kruh ili perad. Pokljuka ili pekva vuče svoje podrijetlo iz paleobalkanske kulture. Naši ljudi su vrlo često u zabludi, misleći da su kamene putre, izdužena i četvrtasta oblika po prilici 50 cm visoke u kojima naš narod često drži rakiju, rad domaćih lončara. To su posude u kojima je neka bavarska tvornica u prošlosti transportirala kiseline. U to se možemo vrlo lako uvjeriti. Većina ovih kameniti putri ima na otvoru navoj za zavrtanje čepa zatvarača što nije nikada bio rad domaćih lončara. No i bez toga naša narodna lončarska produkcija obiluje mnoštvom predmeta zavidne estetske vrijednosti.

U prošlosti su po bilogorskim selima i ostalim našim mjestima plantjeli kriješovi »na Ivanjsko na večerje« i tako stvarali čudesan vizuelni spektakl, koji danas jedva da možemo zamisliti u doba elektrifikacije. Običaj ima svoje podrijetlo u praslavenskoj mitologiji. Vezan je uz proljetne svetkovine boga veselja i svijetla — Svaroga. Vatra je izvor života i kult, a kršćanstvo je ovom običaju dalo svoj pečat. Uoči Ivanja cijelo bi selo sakupljalo granje, lozu, graškovinje a donosila su se i drva od kuće. U predvečerje se vatre lože na križanjima,

jer to su mjesta gdje se skitaju zli duhovi, mrak, vukodlaci i vještice. Raspela na križanju imaju istu nakanu. Vatre su se u nekim mjestima ložile još i ispred svake kuće u kojoj je bio Ivan. Tu se skuplja staro i mlado, muško i žensko, pjevaju i plešu. U Semovcima sam čuo sestre Martu i Katu Kopas ovako pjevati:

Na ivanjsko na večerje,
ej lado, lado, ej Ivo lado
Lep nam Ivo kres nalaže,
ej lado, lado, ej Ivo lado
Desnom rukom kres nalaže,
ej lado, lado, ej Ivo lado
Levom rukom šaltvo igra,
ej lado, lado, ej Ivo lado

U Goli se sjedilo oko krijesa, pjevalo i plesalo duboko u noć, a u Sesvetama su Ivani častili svoje mještane vinom, kolačima i rakijom. Zajedničko je svuda natjecanje čiji će krijes biti sjajniji i koji će duže gorjeti. Mladići su preskakivali vatru i tako pokazivali hrabrost pred djevojkama. Kad je vatra utrnula svaki je kući ponio ugarak ili ugljen koji je imao magičnu moć. To se ugljenje zakapalo pod stup uličnih vratiju i pod kućne pragove, a ugarke zaticalo po vrtovima i usjevima da ih štiti od zlih duhova, uroka i elementarnih nepogoda.

I tako je život podravskog čovjeka poput Drave što mijenja korito usmjeren van vječitom težnjom k bljemu, bio je bremenit čudesima vjerovanja, ljubavlju, igrama i borbom za dostojan život oplemenjen stvaranjem svoje kulture i ljepote koja traje.

RJEČNIK MANJE POZNATIH RIJEČI

hiža — kuća
kolčeca — kolica
struganka — drvena posuda, koju su iz vrbova drveta dubli Cigani
korice — malo korito (isto što i struganka)
stolek — mali stol
klopčenicica — alat pri tkanju
trlica — alat pri obradi lana
snovača — naprava na koju se namata osnova za tkanje
stolčec — mala stolica
bepka — lutka
prnčec — krpica
prot — prut, štap
ritati se — udarati nogom
krančec, kranjec — drvena figurica
ftičica — ptičica
šuster — postolar
frndati — zujati
brenčati — zvrndati
ruščaj — hrušt
brenčalka — igračka od hrušta u Đelekovcu
šikača, šikalica — drvena motka, udaraljka poput one u hokeju
trošlik — vrsta drveta
popova moda — vrsta drveta s crveno ljubičastim plodovima
rasoje, rasove — vile
stupčec — stupić
Berek — pašnjak pokraj Đurđevca
gunj — pokrivač satkan od starih krpa
speći se — opeći se
drapati — grepsti
čuha, čoja, čova — kabanića od debelo tkane vune
japica — djed

pola — mjera za domaće platno
robača — košulja
lajbec — prsluk
škrilak — šešir
šulec — muška pregaća
frtun, fortun — ženska pregaća
čizme — čizme
kordovanke — čizme se tvrdom sarom (dolaze iz Mađarske)
poculica — kapa za žensku glavu, nosila se ispod rupca
vezuvaki — opanki od like, izrađivani samo u Mičtincu
špončaši — kožni opanci
šponci — uzice za vezanje opanaka
ličnjaki — naziv za opanke od lika
liče — liko
mena — razmjena lončarije za živežne namirnice
čupica — čup u kojem se držalo mlijeko
tanjeri — tanjuri
protvan — tepsija
vajglin — velika posuda za pranje zdjela
kongluf — forma za pečenje velikog kolača
lakomica — posuda za prelijevanje vina
vreljača — keramička posuda, koristi se kod vinskog vrenja
bušlica — mala probušena posuda za prskanje
melnjak — veliki zemljani lonac
meija — brašno
gizdavost — ponos, a nekad i oholost
koršov — zemljani vrč u kojem se držalo i služilo vino
pokrivača — poklopac

Literatura i izvori

- Viktor Pintar: Lončarstvo u Jerovcu, Vjesnik etnografskog muzeja Zagreb, 1935.
Željko Kovačić: Zbirka pučkih rukotvorina Podr. Se svete
Dr. Milovan Gavazzi: Kulturna analiza etnografije Hrvata
Kruno Krstić: O dječjim igračkama
Božidar Širola: Fućkalice, Zagreb, 1932.
Dr. Ivo Ivančan: Narodni plesovi Hrvatske 2, Zagreb 1963.
Josip Turković: Zapis i bilješke
Josip Turković: Zbirka pučkih rukotvorina